

Міхель Виросткевіч,

доктор богослов'я, еколог, експерт у галузі засобів масової інформації, доцент
Люблінський Католицький Університет Івана Павла II
(м.Люблін, Республіка Польща)

Michał Wyrostkiewicz,

Doctor Theologian, Ecologist, Media expert; Assistant
Professor of the John Paul II Catholic University of Lublin
(Lublin, Poland)

michal.wyrostkiewicz@kul.pl

ID orcid.org/0000-0001-9029-9074

УДК 371.033 : 37.378

ОСНОВИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ: ТУРБОТА ПРО ПРИРОДУ З ПЕРСПЕКТИВИ ВІРИ ТА КАТОЛИЦЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ

PROTECTION OF NATURE FROM THE PERSPECTIVE OF THE CATHOLIC FAITH AND THEOLOGY: THE BASE OF THE CATHOLIC ECOLOGICAL EDUCATION

Освіта – це складний процес, що передбачає методи передачі знань і виховання на засадах теорії, в істинності якої необхідно переконатися; до розуміння якої необхідно виховати. Це є очевидним. У статті висвітлено теорію, яка може слугувати основою для екологічної освіти.

Католицька екологічна освіта, якій присвячена ця стаття, – це не релігійна теорія, а концепція, що ґрунтується на антропології. Віра є додатковим аргументом, яка, на думку автора, повністю підтверджує те, що визнає причину. На основі віри і розуму людини, немає ніяких сумнівів у необхідності захищати природу. Її мета і найвища цінність – те, що є характерним для католицького богослов'я – це не природа, а особистість і її неперервний інтегральний розвиток.

Ключові слова: екологія, екологічна освіта, богослов'я, інтегральний розвиток людини, сталий розвиток.
Education is trying to persuade to accept this theory. It is evident. This text presents the theory that can be the base for ecological education.

The Catholic ecological education, which is mentioned in this text, isn't a religious theory. This is the concept based on an integral anthropology. Faith is "an additional argument", which – as we shall see – fully confirms what recognize the reason. Based on the faith and the reason a man has no doubt that you should protect nature. Its goal and the highest value – what is characteristic for the catholic theology – is not nature, but the human person and her integral sustainable development.

Key words: ecology, ecological education, theology, integral development of the human person, sustainable development.

Образование – это сложный процесс, предполагающий методы передачи знаний и воспитания на основе теории, в истинности которой необходимо убедиться; к пониманию которой необходимо воспитать. Это очевидно. В статье освещена теория, которая может служить основой для экологического образования.

Католическое экологическое образование, которому посвящена эта статья, – это не религиозная теория, а концепция, основанная на антропологии. Вера является дополнительным аргументом, которая, по мнению автора, полностью подтверждает то, что признает причину. На основе веры и разума человека, нет никаких сомнений в необходимости защищать природу. Ее цель и высшая ценность – то, что характерно для католического богословия – это не природа, а личность и ее непрерывное интегральное развитие.

Ключевые слова: экология, экологическое образование, богословие, интегральное человеческое развитие, устойчивое развитие.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Спроби теологічного обґрунтування будь-якої істини неодноразово розпочинається з біблійної аргументації. І це не дивно. Відомо, що саме Святе Письмо становить основне джерело для теології. Це, однак, не означає звичайного пошуку відповідних фраз у тексті Біблії, оскільки такий пошук неодноразово не дав би очікуваних результатів. Тому, щоб знайти відповідь на поставлене запитання, потрібно відповідно інтерпретувати біблійний текст. Лише відповідна інтерпретація дозволить застосувати «живе об'явлене слово» до актуально історичної ситуації [1, п. 11-13]. Однак, згідно слів Апостола, який навчає, що Слово Боже «не припускає приватного тлумачення» (2Пет 1, 20), слова Біблії не можна інтерпретувати як заманеться. Гарантією правильного розуміння об'явлення є повчання Навчального Уряду Церкви, котрі завжди є певним теологічним

поясненням біблійних текстів. Традиція, яка в такий спосіб утворюється, є – разом із Святим Письмом – одним з основних місць (джерел) теології [1, п. 9-10].

У статті на основі аналізу документів Церкви щодо охорони природи подано інтерпретацію їх змісту з точки зору віри і католицької теології, що становить свого роду «католицьку екологію», на якій базується католицька освіта. Підтвердженням цього є енцикліка *Laudato si'*, автором якої є Папа Франциск [2].

Формування мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні теорії про те, що звернення до розуму і віри (*fides et ratio*) є основою для католицької екологічної освіти.

Ставлення до природи в документах католицької Церкви (від Лева XIII до Івана Павла II)

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Шукаючи теологічні обґрунтування турботи про природу, варто звернутись передусім до навчання *Magisterium Ecclesiae*. Це не означає зневаги слів Святого Письма. Це означає – згідно вище сказаного – що це властива інтерпретація біблійної науки. Все офіційне навчання в документах Церкви спирається на біблійні тексти. Іншим аргументом, який промовляє за тим, щоб в теологічному обґрунтуванні охорони природи звертатись до слів Святого Письма не безпосередньо, а за посередництвом навчання Церкви, є факт, що в Біблії важко знайти тексти, які були б таким обґрунтуванням.

Так звана екологічна свідомість, що виражається в зауваженні некорисних для природи наслідків цивілізаційної діяльності людини, присутня в навчанні Церкви від моменту її появи в науці та політиці [3, с. 68]. Упродовж років це навчання дещо змінювалось, щоб простежити цю еволюцію варто вдатися до аналізу вибраних документів.

Хоча папа Лев XIII в першій суспільній енцикліці не говорить прямо про охорону природи, однак виразно заохочує турбуватись про землю та її плоди. Мотивом такої постави є факт, що ці плоди мають слугувати людині для задоволення не лише потреб сьогодення, а й майбутнього. Однак роздуми над майбутнім – це не єдиний аргумент, який папа представляє для підтвердження тези про потребу мудрого використання багатств природи. У своїх текстах він звертається до правди про людину, котра хоч на відміну від решти створінь своїм інтелектом «охоплює [...] незчисленні кількості речей, з теперішнім поєднує і асоціює майбутнє, є паном своїх дій [...], сама для себе, завдяки розуму, є керівником і провидінням» [4, п. 6], то однак не повинна забувати, що вона не є абсолютним володарем ані себе, ані землі. Вона завжди повинна почуватись «під владою вічного закону і Бога, який турбується про все» [4, п. 6]. Автор енцикліки не зосереджується однак на справі, про яку мова. Виводячи з роздумів над біблійним фрагментом про створення світу [Бут 1, 28], твердження, що людина – з огляду на викарбуваний в її душі образ Бога – має право «опанувати [...] нижчі природи і до свого вжитку використовувати всю землю і моря» [4, п. 32], зауважує, що це не найважливіше для християнина. Він повинен дивитись на створений світ як на «дорогу і засіб», яка слугує вдосконаленню духовного життя. Земне життя і блага з ним пов'язані, а тим самим і природа, хоч цінне і добре, не можуть ставати ціллю життя віруючої людини [4, п. 32]. Не слід однак це твердження розуміти так, ніби Лев XIII недооцінює справу охорони природи. Варто бачити в ньому папу, котрий першим зауважує проблему загрози для природи, спричиненої людською діяльністю, і здійснює спробу пояснити її, спираючись на теологічні аргументи.

У наступних документах Церкви також не йдеться безпосередньо про екологічну кризу, ані про саму екологію. Це виникає з переконання папи, що ця проблема не знаходиться в полі безпосередньої зацікавленості Церкви. Виразно говорить про це папа Пій XI, стверджуючи, що «напевно завдання Церкви не полягає на тому, щоб вести людей до щастя, яке проминає і зникає, але до вічного щастя» [5, п. 41]. Але вважає, що доцільно висловлюватись, коли йдеться про засоби, які ведуть до остаточної цілі. До них належить також земля разом з усіма своїми багатствами [5, п. 42-43]. Навчаючи в справі робітників, папа говорить про проблему природного середовища. Він стверджує, що весь сотворений світ, всі його багатства і сили, є даром Бога Творця для людини. Тому «приспосовання [...] природних ресурсів до вжитку людей повинно відбуватись згідно закону природи, тобто божої волі, яка в ньому виражена» [5, п. 53]. Цитуючи свого попередника, автор *Quadragesimo anno* підтверджує, що «земля не перестане служити спільному вжитку всіх» [5, п. 56]. Отож, Пій XI не говорить безпосередньо про проблеми, пов'язані з охороною навколишнього середовища і не представляє науку Церкви на цю тему. Однак варто підкреслили, що – як стверджують деякі коментатори – в енцикліці слід бачити у підтекстах нарис початку екологічної кризи [3, с. 70].

Подібний підхід до цієї проблеми можна зауважити в навчанні наступного папи. Пій XII згадує дані питання ніби «при нагоді», коли торкається суспільної тематики. З навчання, що стосується ставлення людей до створінь, можна зробити висновки щодо їх відношення до природи. Цей папа виходить від твердження, що вживання речей сотворених є невід'ємним правом людини: «Кожна людина як жива і наділена розумом істота, має дійсно основне право користуватися матеріальними благами землі [...]. Це особливе право до матеріальних благ в жоден спосіб не може бути знесене, навіть іншими загальноновизнаними законами» [6]. Він бачить це право як наслідок біблійної тези про віддання Творцем природи в підпорядкування і «панування» людини [Бут 1, 28; 3, 19]. На цій же підставі він вважає, що «права користуватись земними благами, як натуральної постави життя, домагається сама гідність людини» [7].

Цей дозвіл, чи навіть наказ, користування сотвореними благами не заохочує до їх зневаги чи непорядкованого використання. Все те, що дав Бог у володіння людині, має бути – як вчить папа – «підпорядковане натуральній цілі матеріальних багатств і не може не залежати від першого і основного права [...], це все повинно служити тому, щоб дати можливість реалізувати це право згідно з його ціллю» [6]. Цією ціллю є мир і забезпечення гідного життя [6]. Святіший отець виразно підкреслює цю тезу, тому що саме неправильний підхід до сотворених багатств спричиняє багато непорозуміння і конфліктів між людьми. Тому, хоч людина має право повною мірою користуватись всім, що є на землі, повинна робити це з розумом, раціонально. Ця мудрість виявляється в переконанні, що все сотворене не тільки «приділив Бог людям як засіб для земного життя і цивілізаційного прогресу», але й наказав це віднести до «сфери релігійних вірувань і моральних норм поведінки» [8, п. 56]. Таке бачення ставлення людини до інших створіння є наслідком правди, що найважливіше для людини – це не досягнути земну ціль, а релігійну і моральну, «котру Бог визначив усім людям і котру їм дав як найвищу норму, яка зобов'язує завжди і в кожному випадку перед всіма іншими обов'язками» [6]. Тому остаточним внеском є твердження, що все, що є на Землі, має слугувати розвитку людини. Вона за всі свої починання по відношенню до інших створіння «безпосередньо відповідає перед Богом Творцем» [6].

Понтифікат папи Йоан XXIII – це період зауваження і оцінки наслідків Другої Світової війни. Війна стала «каталізатором» багатьох науково-технічних досягнень. Хоча папа стверджує, що прогрес у цій галузі є наслідком «підпорядкування собі землі» людьми [Бут 1, 28], то однак підкреслює, що він «не відноситься до знищення земних благ, але наказує призначати їх для задоволення потреб людського життя» [9, п. 197]. Обговорюючи стосунки людини до природи, Святіший отець торкається теми недоїдання в світі. Вказує на чималі та постійно зростаючі проблеми в цій сфері, а також труднощі в їх розв'язання [9, п. 190]. Зауважує, що великою помилкою в світі є «два суперечливі явища: з одної сторони, видно таку велику нестачу ресурсів, що перед людськістю постає привид бідності та голоду, з другої сторони найновіші наукові відкриття, технічний прогрес та економічні багатства служать виготовленню знарядь, що здатні призвести до повного знищення» [9, п. 198]. У цьому контексті папа згадує також про демографічну проблему [9, п. 185-195], підкреслюючи святість людського життя [9, п. 193-194]. Пише, що «Бог в своїй щедрості обдарував людей достатньою кількістю багатств, завдяки яким вони можуть гідно виконувати обов'язки, пов'язані з народженням потомства» [9, п. 199]. Ця теза стане однією з найголовніших в навчанні наступників Йоана XXIII на тему екології.

Той же папа в енцикліці *Pasem in terris*, навчає стосовно відносин, які Творець встановив серед свого створіння: «як в світі живих істот, так і в сфері сил природи панує дивовижний лад, і що людина має таку владу, завдяки якій може його пізнавати і виготовляти відповідні знаряддя для того, щоб опанувати ці сили та використовувати їх для власної користі» [10, п. 2]. Тут можна побачити екологічний акцент. Беручи під увагу факт, що екологія – про що неодноразово говорилось – це наука, котра досліджує і описує стосунки між організмами та їх природним середовищем, наведений вище текст стисло стосується екології. Важко однак приписувати такі наміри автору. Проблеми, пов'язані з екологією, не були в документі, про який мова, головними (як і в більшості попередніх папських документів). Як і його попередники, Йоан XXIII, повчаючи стосовно суспільного життя, звертає увагу на кілька моментів, які стосуються відношення людини до природи. В цьому контексті підкреслює він головне місце людини в світі, яке впливає з її гідності [10, п. 3]. Говорить також, що безлад, який нищить саму людину і переноситься на його стосунки з різними «елементами всесвіту», має своє джерело «глибоко в серці людини», на що вказує правильно сформоване сумління. Правила поведінки, яке воно підказує, записані Творцем в людській природі. Вони повинні регулювати відносини людини до всього, що її оточує [10, п. 5-7].

II Ватиканський Собор значно «переглянув» і поглибив існуюче навчання про ставлення людини до цього світу [11, с. 33-136]. Підкреслив властиву автономію земної реальності, але також вказав на світ як місце розвитку людини і його зростання до святості. Світ, а з ним і природа, згідно науки Собору, це не речі без вартості, які можуть лише заважати людині в реалізації її надприродного покликання, але такі, що мають їй допомогти в досягненні інтегрального розвитку [12, п. 36-37].

У справі ставлення людини до природи Собор, як здається, не зауважив нічого нового, і не ввів нових тез. Він лише розвинув і поглибив навчання попередніх документів. Отці Собору, підкреслюючи незмінну гідність людської особи, акцентують її перше місце серед створіння [12, п. 12-16]. Це виражається між іншим у твердженні, що вона є «єдиним на землі створінням, котрого Бог прагнув для нього самого» [12, п. 24] та, що «людина не помиляється, коли вважає себе вищою від тілесних створіння, а не лише частиною природи» і в кінці кінців, що «людина перевищує весь світ речей» [12, п. 14].

Результатом цих тверджень є навчання, згідно якого «всі речі, котрі є на землі, потрібно керувати до людини, яка становить їх центр і вершину» [12, п. 12]. Це виразно стверджує, що люди мають повне право «володіння» іншими створіннями. Йдеться тут передусім про право і обов'язок пізнання всього, що є на Землі. На цьому однак не закінчується влада людини над рослинами і тваринами. Згідно з навчанням Собору, людська особа має від Творця також мандат, щоб всі створіння підпорядковував собі, для добра свого інтегрального розвитку [12, п. 36].

Навчання Собору розвивав папа Павло VI. Вважаючи інтегральний розвиток людини її основним покликанням і обов'язком, він підкреслив, що всі сотворені речі повинні допомагати їй в цьому розвитку. Не слід однак вбачати в цьому дозволу безумовного підпорядкування природи людям, тому що остаточно «всі сотворені речі

скеровані до свого Творця» [13, п. 16]. Підтверджуючи тезу Собору про права людей до користування природою, Павло VI категорично акцентує, що це мусить відбуватись зі збереженням натурального ладу. Зanedбування цього може викликати некорисні наслідки: «Людина в одну мить усвідомлює собі, що в наслідок нерозважного використання природи спричиняє небезпеку її знищення, і що вона сама буде її жертвою» [14, п. 21].

Йоан Павло II також пов'язує стосунок людини до природи з тематикою суспільного життя: «У зв'язку з проблематикою економічно-суспільного життя і праці з'являється сьогодні щораз сильніше так звана «екологічна» справа» [15, п. 43]. Хоча – як і його попередники – не вважає цю проблему за найголовнішу, проте присвячує їй багато уваги. Папа підтверджує тези, котрі давно вже присутні в документах Церкви. Нагадуючи правду, що весь світ підлягає людині, висловлює однак занепокоєння, що її діяльність неодноразово звернута проти природи і неї самої [16, п. 15-16]. В цьому контексті надзвичайно важливим є твердження, що людина, покликана до переміни світу, «повинна виконувати це завдання з повагою до образу Бога, котрий має в собі, а тому з розумом та любов'ю. Це означає, що мусить почуватись відповідальною за дари, які отримала і надалі отримує від Бога. Людина володіє даром, котрий – якщо це можливо, поліпшеним – повинен бути переказаний наступним поколінням, для яких також призначені Господні дари. Панування, яке Творець передав людині, не означає абсолютної влади, не може також бути мови про свободу «вживання» або вільного використання речей. Обмеження, накладені від початку на людину самим Творцем і виражені символічно в забороні «споживати плід дерева» [Бут 2, 16-17] чітко показують, що наше відношення до видимої природи знаходиться не лише під владою біологічного закону, але й морального, котрий не можна безкарно переступати» [15, п. 43]. Папа бачить проблему охорони середовища як складену. Щоб добре її зрозуміти, варто нагадати трохи довший фрагмент його навчання, в якому стверджує, що природа вимагає пошани принаймні з трьох основних приводів:

«Перший привід полягає на необхідності ліпшого усвідомлення, що не можна безкарно вживати різних істот, живих і не живих – натуральних складових, рослин, тварин – в довільний спосіб, лише згідно власних економічних потреб. Напроти, слід брати під увагу природу кожної істоти та їх взаємне пов'язання у впорядковану систему, котрою власне є космос. Другий привід спирається на факт, який подекуди ще більше непокоїть, про обмеженість натуральних ресурсів, частина котрих – як зазвичай говорять – не відновлюється. Вживання їх так, якби вони були невичерпними, з необмеженою владою, наражає на поважну небезпеку можливість використання їх не лише сучасним, але передусім наступними поколіннями. Третій привід відноситься безпосередньо до наслідків певного типу розвитку для якості життя в промислових районах. Знаємо, що безпосереднім або посереднім наслідком є щораз частіше отруєння середовища, що створюють велику загрозу для здоров'я людей» [17, п. 34].

Йоан Павло II, так як і його попередники, акцентує правду, що на панівну позицію людини в природі не можна дивитись як на дозвіл її повної домінації. Підкреслює, що цей привілей безпосередньо пов'язаний з відповідальністю за світ. Відповідальність ця є двовимірною. З однієї сторони йдеться про відповідальність перед людьми; перед тими, котрі є її «співвласниками». З другої сторони – і це слід вважати за пріоритет – йдеться про відповідальність перед Богом.

Надзвичайно важливим в навчанні Папи є поєднання справи охорони природи з турботою про життя. Відсутність поваги до життя і гідності людини – це поведінка, яка у своїх витоках не може погоджуватись з правилами охорони навколишнього середовища [18, п. 7]. Підкреслюючи зв'язок людини з природою Йоан Павло II питає: як можна ефективно захищати природу, якщо ми усправедливуємо дії, направлені безпосередньо проти серця створіння, яким є людське життя [19].

Підсумовуючи вище наведені роздуми, слід ствердити, що а документах *Magisterium Ecclesiae* можна знайти менш чи більш виразні заклики до охорони природи. Основним аргументом є потреба раціонального використання Божих дарів. Беручи під увагу правду, що людина в натуральний спосіб пов'язана з природою, Автори окремих тверджень в охороні природи вбачають прояв турботи про людей.

Вище наведений аналіз не лише сумнівів, що проблема охорони природи постає не лише як проблема біології, економіки, політики чи культури, але також як теологічне питання. У відношенні до природи можна побачити відношення до другої людини і до Бога. Як така, стає вона місцем перевірки моральної доброти або люті, що є ефектом людської діяльності. Таке розуміння веде до переконання, що турбота про природу є моральним обов'язком людини.

Щоб ще більше підкреслити цю правду, можна віднести до слів Йоана Павла II, котрий закликає до «екологічного навернення», яке має бути між іншим перевіркою людського відношення до природи [18, п. 13]. Немає сумнівів, що справа, котра має бути предметом іспиту совісті та навернення, є проблемою, котра має великий вплив на духовне життя, а тим самим на інтегральний розвиток особи. Охорона середовища постає як проблема, котра – щоб була повністю зрозуміла – повинна розглядатись в контексті духовності людини.

2. Природа з перспективи віри, надії та любові

Вище наведені роздуми виразно вказують на те, що не бракує аргументів, що закликають людей до турботи про природу. Почавши від тих, котрі є результатом типово аналізу природознавчих дисциплін, аж по ті, які є результатом філософських і теологічних роздумів, всі схиляють людей до раціонального господарювання. Людська екологія, котра у вічному житті в Божому Царстві вбачає остаточне сповнення людського життя, відноситься також до аргументів, що стосуються морально-духовної сфери людського буття. Доходить

вона до внеску, що так як в інших сферах людського існування, так і у відношенні до природи основними впорядковувачими чинниками повинні бути теологіальні чесноти, тобто віра, надія та любов [20].

Важливим є властиве розуміння цих справ. Не йдеться тут про те, щоб віру бачити лише як певну доктрину, надія як наївний погляд на світ з почуттям, що «все буде добре», а любов як заклик до того, щоб обдаровувати всі елементи природи таким почуттям і повагою, ніби вони мають особову гідність. Йдеться тут про розуміння цих цінностей в душі християнського персоналізму.

Підставою до повного зрозуміння світу є віра, котра являється як постава всього життя людини; постава, що охоплює всі сфери і кожен момент життя [21, п. 88]. Вірити означає керуватись Божою мудрістю, а не людською. Звичайно це не виключає раціональності постав, які приймаємо, і не відкидає працю людського розуму. Розум, освітлений вірою, має надалі розпізнавати логічні зв'язки між речами, подіями, особами, але серед аргументів повинні з'являтися об'явлені Богом правди, надприродні правди. До цих правд належать відповіді на питання про походження і сенс всього світу. Звертання до Об'явлення наказує визнати Бога Творцем і єдиним Господом. Це тягне за собою наслідки у відношенні до Божого творіння: природа являється як місце покликання особи і як така вимагає відповіді. Наслідком віри є практика. Найбільш повною практичною відповіддю може бути любов. Віра, якщо її приймати поважно, мусить проявлятися як любов до Особи, в Яку і Якій віримо [22, с. 31].

Віра в Бога, який є Творцем світу має практичні наслідки в стосунку людини до природи. Проявом життя віри завжди є прийняття відповідної моральної постави. Ця постава, побудована на християнській вірі, по відношенні до природного середовища, не обмежується ніколи визнанням цінності цього середовища, але повинна відноситись до найбільшої заповіді любові: любові Бога і людини. Любов до Бога як Творця тягне за собою повагу до Його створінь. Любов до ближнього звертається до закону про загальне призначення благ: природи є даром для всіх людей, також для прийдешніх поколінь [23].

Варто зауважити, що в справі охорони природи аргумент «з любові» досконало доповнює природознавчу аргументацію. Не йдеться тут лише про те, що зберегти певну постійність, або про те, щоб інші могли «зі справедливості» тішитись тим самим, чим радіють теперішні покоління. Як було доведено, така аргументація занадто слабка. Тут йдеться про любов, яку розуміють як дар себе. Остаточна особа, яка живе в сучасному світі, з огляду на любов до тих, котрі житимуть пізніше, не використовує всіх багатств природи, навіть якщо це буде пов'язано з певними труднощами і жертвами [24].

Різні людські надії, що розуміють як сповнення чогось очікуваного, можуть стосуватись різних речей. Християнська надія, яку розуміємо як теологіальну чесноту, завжди є очікуванням спасіння і має христосенсичний характер. Така надія повинна також зосереджувати в собі всі людські надії, згідні з природними потребами і покликанням особи [25]. Вище наведені роздуми, що вказують на стислий зв'язок людини з природою, дозволяють також в цьому контексті вказати спільність їхньої долі. Природа, будучи натурально пов'язаною з людьми, по своїй натурі йде до того самого кінця, що й вони. В цьому сенсі остаточна надія людини-особи є надією всієї природи [26].

Сучасні теологи, приймаючи навчання II Ватиканського Собору, котрий стверджує, що хоча «не знаємо часу, коли має закінчитись світ [...], ані не знаємо, в якій спосіб всесвіт буде змінено» [12, п. 39], не мають сумнівів, що «створіння [...] було піддане марноті [...] з надією, що також і воно буде визволене з неволі зіссуття, щоб брати участь в свободі та славі Божих дітей» [Рим 8, 20-21]. Остаточна йдеться тут про спасіння. Справу «спасіння світу» догматики розглядають по-різному. Більшість з них однак погоджується з думкою, що по відношенню до природи можна говорити аналогічно про «есхатологічну стрілку часу», ніби в пророцтві; ця стрілка «просторово залежна», тому що віруючій людині можна сподіватись наприкінці часів нового світу, нової землі та нового неба [27, с. 182].

Справа, про яку мова, належить до питань догматичної теології. Тому варто тут нагадати думку представника цієї галузі знань. Й. Молтманн цю справу коментує так: Божа присутність, яку розуміємо в категоріях часу, Його небесна присутність є Його есхатологічною присутністю. Небо і земля стануть Божим помешканням, Його середовищем і оточенням. Для створених істот це означає, що всі разом – кожне створіння на свій спосіб – будуть приймати участь у вічному житті та вічному щасті Бога, присутнього серед них [28, с. 316-318]. Ч. Рихліцький, аналізуючи цю справу, зауважує, що «універсальна першість» Христа містить в собі трансцендентальне і есхатологічне покликання всього створіння. Теологія розуміє це як полігенез, тобто відродження всього світу, яке розпочалось у воскресіння Христа, і яке йде до свого сповнення наприкінці історії. Світ нового створіння, якого очікуємо наприкінці віків, не можна розуміти як нову реальність, котра займе місце теперішньої, але як той самий відкуплений світ. Власне в цій ідеї виражено зв'язок між творінням Слова-Творця і творінням Христа Відкупителя, а тим самим тісний зв'язок між існуванням світу і його остаточним призначенням [29, с. 307-308].

Бачення природи з перспективи християнської надії, тобто з есхатологічної перспективи, дозволяє людям побачити місце природи в Божому плані спасіння. Це в свою чергу безсумнівно заохочує до утримання властивого стосунку до природи. В цьому розуміння, як пише Нагурний, «відповідальність за світ є наслідком надії. Тому що людина, очищена надією, здібна будувати світ згідно Божої міри» [30, с. 229-230].

Інтерпретація заклику до охорони природи в світлі віри, любові, надії виявляється дуже важливим доповненням цього заклику, що виникає з аргументів природознавчих наук. Такий інтегральний погляд

дозволяє людям бачити в природі не лише певну реальність, з котрою вони природно пов'язані, і від якої – принаймні в певній мірі – залежить їх земне майбутнє, але незамінний елемент їх природного середовища [31]. Це ніби змушує до турботи про природу, котра є остаточно турботою про збереження «натуральних» стосунків в середовищі та поштовхом до повного розвитку людини, котра становить своєрідний «центр» природи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Людина, будучи духовно-тілесною істотою, в натуральний спосіб пов'язана з природою – з біологічного пункту бачення становить її елемент. Тому турбота про природу являється як істотний елемент збереження природного ладу в світі. Це виразно виникає зі спостереження за людиною, її життям та усім природним середовищем. Ґрунтовний аналіз цього питання дозволяє бачити його не лише як постулат природознавчих наук, але також як моральне завдання.

Без сумніву, ставлення до природи, так як і все в людському житті, повинен бути наповнений вірою, надією і любов'ю. Властиве розуміння цих чеснот і визнання їх фундаментальними правилами життя гарантує людині щасливе існування на землі та відкритість на щастя вічного життя. Віра, надія і любов являються як найбільш згідні з людською природою правила, що нормують стосунки між людьми і природою. Якщо визнати істинність цього твердження і вчинити його основою особистого стосунку в цій сфері існування, то вона стане місцем дозрівання особи до повноти інтегрального розвитку. Це можна розглядати як основу для належної екологічної освіти.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в розробленні методологічних засад і дидактичних механізмів упровадження екологічної освіти в навчальних закладах різних типів.

1. Second Vatican Ecumenical Council, Dogmatic Constitution on Divine Revelation «*Dei Verbum*», http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html.
2. Франциск, Енциклика «*Laudato si'*», http://w2.vatican.va/content/francesco/ru/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html.
3. Chomik W.S., Rosiński F.M., Kościół a świadomość ekologiczna, [in:] „*Ethos*” 7:1994, n. 1-2, c.65-80.
4. Leo XIII, Encyclical letter «*Rerum novarum*», http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html.
5. Pius XI, Encyclical letter «*Quadragesimo anno*», http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html.
6. Pius XII, Radiomessaggio di Pentecoste (1.6.1941), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1941/documents/hf_p-xii_spe_19410601_radiomessaggio-pentecost.html.
7. Pius XII, Radiomessaggio alla vigilia del Santo Natale (24.12.1942), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1942/documents/hf_p-xii_spe_19421224_radiomessaggio-christmas.html.
8. Pius XII, Encyclical letter «*Summi Pontificatus*», http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html.
9. John XXIII, Encyclical letter «*Mater et Magistra*», http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html.
10. John XXIII, Encyclical letter «*Pacem in terris*», http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html.
11. Gocko J., Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty posłannictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
12. Second Vatican Ecumenical Council, Dogmatic Constitution on the Church in the modern world «*Gaudium et spes*», http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html.
13. Paul VI, Encyclical letter «*Populorum progressio*», http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html.
14. Paul VI, Apostolic letter «*Octogesima adveniens*», http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html.
15. Jan Paweł II, Adhortacja apostolska «*Christifideles laici*», Liberia Editrice Vaticana, Watykan 1988.
16. Jan Paweł II, Encyklika «*Redemptor hominis*», Liberia Editrice Vaticana, Watykan 1979.
17. Jan Paweł II, Encyklika «*Sollicitudo rei socialis*», Liberia Editrice Vaticana, Watykan 1987.
18. Jan Paweł II, Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju 1990 «*Pokój z Bogiem Stwórcą – pokój z całym stworzeniem*», [in:] „*L'Osservatore Romano*” [wydanie polskie], 10(1989), nr 12 bis, c. 21-24.
19. Jan Paweł II, Homilia podczas Liturgii Słowa «*Piękno tej ziemi woła o zachowanie jej dla przyszłych pokoleń*» (Zamość, 12.6.1999), [in:] „*L'Osservatore Romano*” [wydanie polskie], 20(1999), nr 8, c. 70-72.
20. Wyrostkiewicz M., Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologicznomoralnej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
21. Jan Paweł II, Encyklika «*Veritatis splendor*», Liberia Editrice Vaticana, Watykan 1993.
22. Derdziuk A., Aretologia konsekrowana, czyli cnoty zakonne, Wydawnictwo «*Alleluja*», Kraków 2003.
23. Nagórny J., Ekologiczna płaszczyzna troski o życie i zdrowie, [in:] «*Roczniki Teologiczne*», 47(2000), vol. 3, c. 120-138.
24. Wyrostkiewicz M., Ekologia a teologia moralna, [in:] „*Przegląd Uniwersytecki*”, 27(2015), n. 3, c. 12-15.
25. Nagórny J., Nadzieja chrześcijańska wobec wyzwań współczesności, [in:] *Nadzieja chrześcijańska i nadzieje ludzkie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, c. 63-100.
26. Wyrostkiewicz M., O przyrodzie w kontekście nadziei, [in:] *Nadzieja chrześcijańska i nadzieje ludzkie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, c. 223-230.
27. Ganoczy A., Nauka o stworzeniu, Wydawnictwo „M”, Kraków 1999.
28. Moltmann J., Bóg w stworzeniu, Wydawnictwo «*Znak*», Kraków 1995.
29. Rychlicki C., Wiara – nadzieja – miłość wobec wieczności. Z zagadnień współczesnej eschatologii, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2001.
30. Nagórny J., Posłannictwo chrześcijan w świecie, t. 1: Świat i wspólnota, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997.

31. Будник О. Педагогічний аналіз змісту понять „соціалізація” і „виховання”, [in:] “Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини”, 2014, ч. 3, с. 69–78.

Reference

1. Second Vatican Ecumenical Council, Pastoral Constitution on Divine Revelation «*Dei Verbum*», http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html.
2. Francis, Encyclical letter «*Laudato si'*», http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html.
3. Chomik W.S., Rosiński F.M., Kościół a świadomość ekologiczna, [in:] „*Ethos*” 7:1994, n. 1-2, с.65-80.
4. Leo XIII, Encyclical letter «*Rerum novarum*», http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html.
5. Pius XI, Encyclical letter «*Quadragesimo anno*», http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html.
6. Pius XII, Radiomessaggio di Pentecoste (1.6.1941), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1941/documents/hf_p-xii_spe_19410601_radiomessage-pentecost.html.
7. Pius XII, Radiomessaggio alla vigilia del Santo Natale (24.12.1942), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1942/documents/hf_p-xii_spe_19421224_radiomessage-christmas.html.
8. Pius XII, Encyclical letter «*Summi Pontificatus*», http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html.
9. John XXIII, Encyclical letter «*Mater et Magistra*», http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html.
10. John XXIII, Encyclical letter «*Pacem in terris*», http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html.
11. Gocko J., Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty posłannictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
12. Second Vatican Ecumenical Council, Dogmatic Constitution on the Church in the modern world «*Gaudium et spes*», http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html.
13. Paul VI, Encyclical letter «*Populorum progressio*», http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html.
14. Paul VI, Apostolic letter «*Octogesima adveniens*», http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html.
15. John Paul II, Apostolic exhortation «*Christifideles laici*», http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_30121988_christifideles-laici.html.
16. John Paul II, Encyclical letter «*Redemptor hominis*», http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html.
17. John Paul II, Encyclical letter «*Sollicitudo rei socialis*», http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html.
18. John Paul II, Message for the celebration of the World Day of Peace 1 January 1990 «*Peace with God the Creator, peace with all of creation*», http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace.html.
19. John Paul II, Homily «*Liturgy of the word*» (*Zamość*, 12.6.1999), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1999/documents/hf_jp-ii_hom_19990612_zamosc.html.
20. Wyrostkiewicz M., *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologicznomoralnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
21. John Paul II, Encyclical letter «*Veritatis splendor*», http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_06081993_veritatis-splendor.html.
22. Derdziuk A., *Aretologia konsekrowana, czyli cnoty zakonne*, Wydawnictwo «*Alleluja*», Kraków 2003.
23. Nagórny J., *Ekologiczna płaszczyzna troski o życie i zdrowie*, [in:] „*Roczniki Teologiczne*”, 47(2000), vol. 3, с. 120-138.
24. Wyrostkiewicz M., *Ekologia a teologia moralna*, [in:] „*Przegląd Uniwersytecki*”, 27(2015), n. 3, с. 12-15.
25. Nagórny J., *Nadzieja chrześcijańska wobec wyzwań współczesności*, [in:] *Nadzieja chrześcijańska i nadzieje ludzkie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, с. 63-100.
26. Wyrostkiewicz M., *O przyrodzie w kontekście nadziei*, [in:] *Nadzieja chrześcijańska i nadzieje ludzkie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, с. 223-230.
27. Ganoczy A., *Nauka o stworzeniu*, Wydawnictwo «*M*», Kraków 1999.
28. Moltmann J., *Bóg w stworzeniu*, Wydawnictwo «*Znak*», Kraków 1995.
29. Rychlicki C., *Wiara – nadzieja – miłość wobec wieczności. Z zagadnień współczesnej eschatologii*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2001.
30. Nagórny J., *Posłannictwo chrześcijan w świecie*, t. 1: *Świat i wspólnota*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997.
31. Budnyk O., *Pedagogical content analysis of the concepts of "socialization" and "education"*, [in:] "Proceedings of Uman State Pedagogical University named Pavlo Tychyna", 2014, ch. 3, p. 69-78.